

Деревягін Олексій Олександрович
Доцент кафедр оперативно-розшукової діяльності
навчально-наукового інституту підготовки фахівців
для підрозділів кримінальної міліції Харківського
національного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

УДК: УДК: 343.791

ОКРЕМІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА» ЗЛОЧИНІВ

Ефективна діяльність підрозділів карного розшуку у сфері протидії злочинам неможлива без знання обставин, які притаманні тому чи іншому злочинному діянню. Ці обставини впливають на організацію і діяльність оперативних підрозділів і особливості побудови організаційно-тактичної моделі протидії злочинам.

Аналіз наукових здобутків правових та інших галузей науки дозволяє визначити полідоктринальну систему характеристик злочинності та злочинів: кримінально-правова (М.І. Бажанов, М.Й. Коржанський), кримінологічна (Г.А. Аванесов, Л.М. Давиденко, М.І. Даньшин, та ін.), криміналістична (Ю.П. Аленін, Р.С. Белкін, В.О. Коновалова, М.В. Салтевський та ін.), психологічна (В.Є. Емінов, М.І. Єнікєєв, О.В. Землянська, А.М. Столяренко, Ю.В. Чуфаровський). В останні роки вченими-соціологами запропонована соціологічна характеристика злочинів та злочинців (І.П. Рущенко).

В останнє 20-річчя сформувалася нова галузь науки – юридична психологія, у межах якої розробляється психологічна характеристика злочинної поведінки та особистості злочинця. Вона розкриває загальні закономірності формування свідомості і поведінки людини як суб'єкта злочинної діяльності та визначає закономірності поведінки людей у системі правових відносин (Ю.М. Антонян, М.І. Енікєєв, В.Є Еминов).

На основі фундаментальних досліджень у сфері методики протидії злочинам та вчення про утворення слідів злочину криміналістами розроблено вчення про криміналістичну характеристику злочинів.

У різні часи загальні основи криміналістичної характеристики злочинців розробляли: В.П. Бахін, Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, І.А. Возгрін, І.Ф. Герасімов, О. Н. Колесніченко, В.О. Коновалова, В.А. Образцов, М.В. Салтевський, М.О. Селиванов, Л.А. Сергєєв, В.Г. Танасевич та інші. За роки незалежності предметом дослідження криміналістична характеристика злочину була в роботах О.П.Бушана, М.В. Костенка, О.І. Тарасенка. Узагальнюючи думки науковців про сутність та зміст криміналістичної характеристики злочинів, можливо визначити основні її ознаки:

- сукупність узагальнених відомостей про ознаки певного виду злочинів;
- встановлення і врахування закономірних зв'язків між цими даними;
- практичне спрямування для використання в розслідуванні конкретних видів злочинів.

Ми згодні з думкою Б.Є. Лук'янчикова та Є.Д. Лук'янчикова, що криміналістична характеристика, як і кримінально-правова та кримінологічна, містить у собі інформацію про злочин у цілому та його складові елементи (об'єкт і об'єктивну сторону), але, на відміну від них, являє собою, по-перше, систему лише криміналістично-значущих відомостей про ознаки злочину, а не будь-яких однакових для всіх видів злочинів, які в межах визначеного виду можуть сприяти його розкриттю. По-друге, відомості про ознаки елементів злочину описуються на якісно-кількісному рівнях, тобто встановлюються кореляційні закономірні взаємозв'язки (дії, знаряддя, сліди і т. ін.) – що з чим пов'язане яким саме чином, що за чим настає, що і за допомогою чого може бути встановлене і т. ін. Ми переконані, що практичне значення таких характеристик полягає в тому, що при розслідуванні конкретного злочину зібрану про нього інформацію зіставляють із системою узагальнених відомостей про злочини даного виду, які розслідувалися раніше (інформаційною моделлю).

Розвиток теорії оперативно-розшукової діяльності [далі – ОРД] визначив, що криміналістична та інші характеристики не забезпечують виконання завдань ОРД. Водночас у сучасній науці з проблем ОРД виокремлено наукову категорію, яку називають оперативно-розшуковою характеристикою злочинів (далі – ОРХ – Д.В. Гребельський). Деякі вчені визначали її як «оперативно-тактичну характеристику» (далі – ОТХ – Ю.М. Худяков). Так, В.Г. Самойлов під ОТХ розуміє характеристику кримінальної або криміногенної події на даний момент, яка є елементом оперативно-розшукової

ситуації. На його думку, цей елемент визначає умови, що сприяють підготовці та вчиненню злочину або маскуванню факту протиправного діяння. На думку І.І. Басецького (ОТХ злочинності) та В.П. Шиєнок (ОТХ злочинів), ОТХ – це науково-практичний термін, що визначає сукупність ефективних організаційно-тактичних рішень. Г.К. Кабанов вважає, що «оперативно-тактична характеристика» складає дані, які характеризують оперативну обстановку у конкретному регіоні, стан боротьби зі злочинами, кримінологічні особливості злочинців, способи вчинення протиправних діянь, засоби маскування факту злочину, місця збуту викраденого, причини та умови, що сприяють вчиненню злочинів тощо. Свій вкладок у розвиток наукових уявлень про зміст та сутність «оперативно-розшукової характеристики» зробили М.С. Картавенко, Б.П. Смаргоринський, К.М. Тарсуков та ін.

Українська школа ОРД вважає, що вимогам розвитку теорії ОРД найбільш відповідає категорія «оперативно-розшукова характеристика». Фактично мова йде про формування теорії оперативно-розшукової характеристики злочинів, яка є приватною теорією оперативно-розшукової науки. Підґрунтям означеної теорії стали фундаментальні розробки професорів: Б.І. Бараненка, В.Я. Горбачевського, Е.О. Дідоренка, О.Ф. Долженкова, Д.Й. Никифорчука, І.П. Козаченка, В.Л. Ортинського, В.Д. Пчолкіна, О.П. Снігерьова та інших.

При цьому слід враховувати, що уявлення про сутність ОРХ змінювалася залежно від етапу розвитку теорії оперативно-розшукової діяльності та уявлень про зміст її предмету:

- відомості про стан, динаміку та особливості вчинення окремих кримінальних діянь (М.І. Семашко);

- опис протиправних дій, подій, явищ, які пов'язані з ними як: криміногенне та кримінальне середовище, злочинна поведінка та ін. (Б.І. Бараненко, Е.О. Дидоренко, К.М. Тарсуков, В.П. Шиєнок);

- узагальнена інформаційна модель злочинної події (Б.П. Смаргоринський);

- сукупність основних ознак різних видів злочинів (Д.Й. Никифорчук);

- сукупність відомостей про стан, динаміку діяльності і структуру організованих злочинних груп корисливо-насильницького спрямування, відомостей, що характеризують суб'єкти вчинення злочинів і об'єкти посягання, які повинні розглядатися з позиції ефективності застосування оперативно-розшукових та оперативно-технічних заходів з метою припинення злочинної діяльності і розкриття вчинених ними злочинів. Вона складається з елементів, які обов'язково необхідно враховувати при проведенні оперативної розробки ОЗГ корисливо-насильницького спрямування (М.Г. Богуславський);

- система значущих для оперативно-розшукової діяльності ознак та їх взаємозв'язків, що визначають побудову оперативних версій і розслідування злочинів (П.Т. Дорошенко);

- комплекс кримінально-правових, кримінологічних, психологічних та інших (спеціальних) ознак, які розглядаються під кутом зору вирішення оперативно-розшукових задач (М.С. Картавенко, Ю.М. Худяков);

- сукупність відомостей, що належать до кримінально – правової сторони кримінальної події, що перевіряється, а також криміналістичній, кримінологічній та віктимологічній характеристик (І.П. Козаченко, В.Г. Самойлов);

- окрема наукова категорія, яка є інформаційною моделлю злочину і базується на елементах кримінально-правової, кримінологічної, криміналістичної, соціально-психологічної та віктимологічної характеристик злочинної події, а також на спеціальних відомостях про типові дії злочинців щодо маскування злочинів і протидії правоохоронним органам, що сприяє ефективному вирішенню задач розкриття злочинів оперативними підрозділами ОВС (О.А. Гапон);

- науково розроблена система найбільш суттєвих, типових для певної категорії злочинів ознак, рис, властивостей, що відбиваються в об'єктивній реальності та мають значення для найбільш доцільного і вірного застосування заходів та засобів оперативно-розшукової діяльності (І.М. Зубач).

Незважаючи на наведені погляди серед значної групи вчених, які займаються проблемами криміналістики, існує думка про тотожність за змістом оперативно-розшукової характеристики та криміналістичної характеристики конкретного злочину. Відмінність їх полягає в опису даних, що забезпечують ефективність оперативно-розшукових заходів.

Ми вважаємо, що, окрім типізованих дій злочинців щодо підготовки окремих видів злочинів, типових злочинних зв'язків та характерних прийомів протидії правоохоронним органам та здійсненню кримінального судочинства, ОРХ повинна містити узагальнену інформацію про кримінальну активність, пов'язану з конкретними злочинами. Враховуючи це, до змісту ОРХ варто віднести дані про ознаки:

- злочинна діяльність;

- причетність до злочинної діяльності (не карне сприяння, використання злочинних здобутків, участь у проведенні вільного часу злочинців);
- схильність до злочинної діяльності;
- «ділові» контакти зі злочинцями та обізнаність про них;
- пошукові ознаки об'єктів, що становлять оперативний інтерес щодо протидії конкретному виду злочину.

Таким чином, ОРХ можемо розглядати, як дуальну категорію: приватна теорія ОРД; узагальнена інформаційна система про ознаки та закономірності конкретної злочинної діяльності (діяння) і кримінальної активності.

Існує думка, що ОРХ є міксом кримінально-правової, кримінологічної, криміналістичної, соціально-психологічної та віктимологічної характеристик (О.А. Гапон).

Ми дотримуємося думки, що зміст ОРХ не обмежується певним колом відомостей і визначається предметом і об'єктом оперативно-розшукової теорії та її співвідношенням із предметами інших галузей юридичної науки. Важливим для організації і тактики ОРД є дані про територіальні особливості злочинної діяльності та кримінальної активності, ознаки поведінки конкретних категорій злочинців, способи вчинення та маскування злочинів, данні про пошукові ознаки об'єктів запобіжної діяльності, предметів, знарядь та їх схованок тощо. Знання всіх структурних елементів ОРХ дозволить відповідно вибрати організаційно-тактичну модель протидії злочинам, виявити можливі об'єкти посягань, визначити оптимальний організаційно-тактичний алгоритм загальних оперативно-профілактичних заходів та оперативно-розшукових заходів із використанням конфідентів, спрямованих на конкретну особу.

Невідповідність змісту ОРХ та криміналістичної характеристики злочинів визначається ще й тим, що зміст першої забезпечує виконання всього кола оперативно-розшукових завдань, друга забезпечує розслідування злочинів та виявлення їх матеріальних слідів.

Таким чином, можна констатувати, що ОРХ злочинів – це окрема наукова категорія, яка є узагальненою комплексно-системною інформаційною моделлю злочинної діяльності (діяння) та кримінальної активності, що базується на даних про територіальні особливості злочинної діяльності та кримінальної активності, ознаках поведінки конкретних категорій злочинців, способах вчинення та маскування злочинів, про пошукові ознаки об'єктів запобіжної діяльності, предметів, знарядь та їх типових схованок, а також на спеціальних відомостях про типові дії злочинців щодо протидії правоохоронним органам, що сприяє ефективному вирішенню задач протидії злочинам.